

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-87-96>**Василь Менько**

Дрогобицький державний педагогічний університет

старший викладач (Україна)

e-mail: vasulmenko@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9528-547X>**Церковні братства в громадсько-політичному та етноконфесійному житті XVI–XVII ст. у світлі української історіографії**

Анотація. Метою статті є вивчення особливостей висвітлення у працях українських дослідників XIX – початку XXI ст. участі православних церковних братств, що існували на теренах України, в етноконфесійному та громадсько-політичному житті Речі Посполитої, їх діяльності на користь збереження національної та релігійної ідентичності. **Методологію дослідження** склали загальнонаукові принципи історизму, всебічності, системності та ін. У роботі використовувались різноманітні загальнонаукові методи, зокрема, аналізу та синтезу, дедукції та індукції, порівняння, систематизації. Застосовувались спеціально-історичні методи як історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-хронологічний та ін. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що у цій статті вперше у сучасній вітчизняній науці здійснено спеціальний огляд вітчизняної історіографії участі церковних братств у процесах етноконфесійного та громадсько-політичного життя на українських землях в XVI–XVII ст. **Висновки:** Розглянутий науковий доробок українських та іноземних науковців засвідчує неабиякий інтерес дослідників XIX – початку XXI ст. до проблем участі православних церковних братств, що існували на теренах України, у етноконфесійних процесах та громадсько-політичному житті XVI–XVII ст. Значний вплив на інтерпретації щодо участі братств у різноманітних процесах внутрішньополітичного, національного та релігійного життя Речі Посполитої здійснювали ідейні переконання окремих вчених. Такими, наприклад, були ідеї москвофільства, через призму яких досліджувало історію багато галицьких науковців. Особливо відчутними є впливи політичної кон'юнктури, що нав'язували дослідникам певні історіографічні шаблони. Зокрема, такі підходи слід відзначити у працях істориків, що працювали під тиском радянської тоталітарної системи.

Ключові слова: історіографія, етноконфесійне життя, громадсько-політичні процеси, церковні братства, православ'я, церковна унія, католицтво, Річ Посполита.

Постановка проблеми. Важливим елементом минулого та сучасності українського народу є його участь у релігійному житті. Особливо знаковою є участь у релігійних практиках та церковному житті не лише духовенства, але і якнайширших кіл мирянства. Однією із основних форм організації вірних виступали церковні братства, що у певній формі існують і сьогодні. У деякі періоди історії України ці об'єднання відігравали надзвичайно важливу роль не лише у духовному, але і у національному та громадсько-політичному житті народу. На сьогодні вітчизняна та іноземна історична наука накопичила чималий пласт інформації та різноманітних наукових теорій про різні сфери діяльності церковних братств в Україні. Так, необхідним є аналіз та узагальнення історіографії, присвяченої різним сторонам існування братств, що дозволить прослідкувати стан вивчення цих тем, особливості їх наукового трактування та впливів різноманітних ідейних та політичних віянь. Важливим в історіографічному плані є дослідження особливостей вивчення участі церковних братств в етноконфесійному та громадсько-політичному житті, що часто розглядалися вченими через призму політичної кон'юнктури та культурно-національних шаблонів.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерелами нашого дослідження виступають праці українських, російських та польських істориків XIX – початку XXI ст., у яких зверталася увага на участі церковних братств у процесах громадсько-політичного та етноконфесійного життя у Речі Посполитій в XVI–XVII ст. Це, зокрема, дослідження таких українських вчених як Д.Зубрицького, М. Грушевського чи Я. Ісаєвича. Серед сучасних історіографічних досліджень над станом вивчення історії братств слід виділити праці М.Капралю, що звертався до висвітлення в працях науковців діяльності Львівського Успенського братства[Капраль, 1992]. С. Біла зробила ряд цікавих спостережень щодо розвитку історії церковних братств у працях І. Франка[Біла, 2005]. Низку спостережень над розвитком історіографічних студій, над історією братств здійснила російська дослідниця С. Лукашова[Лукашова, 2006].

Метою статті є вивчення особливостей висвітлення у працях українських дослідників ХІХ – початку ХХІ ст. участі православних церковних братств, що існували на теренах України, в етноконфесійному та громадсько-політичному житті Речі Посполитої, їх діяльності на користь збереження національної та релігійної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Однією з визначальних сторін діяльності православних церковних братств на українських землях була їх участь у суспільно-політичних процесах, що розгорталися на теренах Речі Посполитої в ХVІ–ХVІІІ ст. Саме церковні братства відігравали важливу роль у збереженні та розвитку національної культури та навіть самої української ідентичності. Вони також займали важливу позицію у багатьох процесах релігійного життя, а зокрема, у відстоюванні інтересів православ'я у польсько-литовській державі, де панівною була католицька церква. Особливо гостро проблема участі братств у боротьбі за існування православної церкви постала після запровадження Берестейської церковної унії. Саме на цих важливих для історії братств проблемах зосереджували свою увагу чимало дослідників.

У «Хроніці міста Львова» Д. Зубрицький розкривав факти участі Львівського Успенського братства у подіях, що мали символічний для руського населення міста та для українського народу зміст. Так, у розлогіму викладі історії діяльності та трагічної загибелі Івана Підкови, якого історик зараховував до одних із славетних та «сповнених мужності» козацьких очільників, що самовіддано боролися за християнську віру проти мусульман-турків, він відзначає його поховання після страти саме руським братством у їх церкві [Зубрицький, 2006: 182–183].

Д. Зубрицький також звернув увагу на участь Ставропігійного братства у релігійному конфлікті між католиками та православними, що розгортався у часи Хмельниччини. Історик зазначав, що після невдачі для польської сторони битви під Зборовом король Ян Казимир, щоб відвернути православних від їх можливого приєднання до повстання, затвердив різноманітні права та привілеї львівських русинів, об'єднаних у братство. Однак уже після переможної для коронних військ битви під Берестечком у 1651 р. передав усе рухоме та нерухоме майно братства, а зокрема і друкарню, у власність гостинському хорунжому Станіславу Студзінському. Історик робив наголос на боротьбі членів братства за свої права, що не погодилися із королівським рішенням, і з допомогою хабарів та судової тяганини таки добилися в 1652 р. можливості повернути собі майну [Зубрицький, 2006: 292–293].

Іншою важливою подією, на яку звернув увагу Д. Зубрицький, були спроби втягнути православних Львова до релігійно-богословських диспутів із представниками римо- та греко-католицької церкви у 1694 р. Вчений зазначав, що львівське братство відмовилось від проведення подібних заходів у стінах Успенської церкви. Однак братство таки зазнало удару з боку католиків, які напали на братську школу, побили її студентів та знищили майно. Втім, як наголошував історик, члени братства таки відстояли свої права та домоглися від короля покарання винних [Зубрицький, 2006: 399].

У «Літописі Ставропігійного братства» Д. Зубрицький зосереджував свою увагу на стараннях львівського церковного братства задля збереження вірності православної церкви із сторони руського населення Львова та боротьбі проти наступу католицизму. Історик робив акцент на тезі, що члени братства «з непохитною ревністю» трималися православної віри [Зубрицький, 1926: 27].

Дослідження історії церковних братств, а зокрема Львівського Успенського братства, продовжували аж до перших десятиліть ХХ ст. й інші вчені, що були прихильниками ідей москвофільства та гуртувались довкола Ставропігійного інституту. Автором таких досліджень, зокрема, був отець П. Лабенський [Лабенский, 1907: 25-28], який вивчав національно-релігійне життя у львівських передмістях. Йому вдалося дослідити активність церковних братств в окрузі Львова, що сприяло збереженню їх етнічно-руського характеру [Лабенский, 1911].

Приділяли увагу участі братств у культурно-національному та громадсько-політичному житті українського народу також дослідники із Наддніпрянської України. Так до ролі братств у національному та суспільно-політичному розвитку українців звертався П. Куліш. У своїй масштабній праці «Історія возз'єднання Русі» дослідник зосереджувався на чинниках, які б сприяли зближенню українського народу до Московського царства. Одним із них історик бачив діяльність міських православних братств, які, на його думку, зберігали руську православну культуру та народну традицію від зазіхань католицизму та європейських віань. Саме у такому ракурсі П. Куліш підносив діяльність братств, як чи не єдине справді творче начало у культурно-національному житті міських осередків в Україні під пануванням Речі Посполитої кінця ХVІ – першої половини ХVІІ ст. [Кулиш, 1874: 24].

Український історик, що відстоював погляди російської православної церкви та схилився до позицій офіційної історіографії Імперії Романових, А. Криловський ставив боротьбу проти «інославних віросповідань», як наріжну, у всій діяльності церковних братств. Вчений робив акценти на ролі релігійного конфлікту у всій історичній долі українського народу. Так, він наголошував: «Ця боротьба червоною ниткою пройшла через усю означену історію. Довкола неї

зосереджуються всі сили православних південно-русів, як моральні, так і матеріальні. В цій боротьбі, в перемозі західно-руського православного народонаселення над іновірством, полягає його головна історична заслуга» [Крыловский, 1904: I]. У змаганні за захист православної віри, храмів та знедоленої через наступ іновіртців пастви історик бачив чи не головне завдання, яке і покликало до життя перші братства [Крыловский, 1904: V]. Зокрема, вивчаючи історію Львівського ставропігійного братства, дослідник акцентував на тезі, що завдяки його різносторонній діяльності була здійснена місія «охорони православ'я та руської народності від посягань із сторони католицтва» [Крыловский, 1904: 308]. А. Крыловський розділяв боротьбу братств за православ'я на два її ключові напрямки – юридичне відстоювання прав церкви та релігійну полеміку через літературно-видавничу діяльність [Крыловский, 1904: XVII]. Найбільш активно боротьба братств проти наступу католицтва та польських асиміляційних заходів, як вважав науковець, розвивалась починаючи з часів панування короля Стефана Баторія. Саме у змаганнях із наступом переважаючих сил католицтва та унії було виснажено головні сили Львівського братства. В остаточному рахунку братство зробило вибір на користь збереження хоча б своєї руської ідентичності та перейшло в унію, за що «отримало від папи захист від утисків із боку поляків» [Крыловский, 1904: 134].

Київський історик О. Левицький розробив цілу особливу теорію про взаємозв'язок активізації діяльності братств у громадській та церковній сфері та укладенням церковної унії між католицизмом й православ'ям на теренах Речі Посполитої [Левицький, 1900]. Історик стверджував, що затверджений антиохійським патріархом Йоакима V статут Львівського Успенського братства перетворював його із звичайного об'єднання міщан довкола церкви на всестанову організацію. Ці реформи Львівського братства слугували зразком для перетворень інших церковних братств, що тепер уже позиціонували себе, як виразників «соборноправності» в руській церковній традиції, обстоювали принцип виборності духовенства та контролю над діяльністю архієреїв. Конфлікт братств з єпископами загострився, як вважав вчений, винятково через підтримку останніх єзуїтами, які запропонували «унійний» варіант виходу зі скрутного становища. Таким чином, головною причиною унії, на думку О. Левицького, було протистояння між ієрархами, які прагнули до організаційних засад і порядків латинської церкви, та мирянством, що обстоювало право широкої участі усіх вірян у вирішенні справ церкви [Левицький, 1897].

Діяльністю церковних братств займався відомий український історик церкви, що працював у Росії, К. Харлампович. Багато уваги вчений присвятив просвітницькій роботі братств Київської митрополії, у контексті чого розглядав і різноманітні аспекти ідейних основ функціонування братств. Ставлячи собі за завдання прослідкувати діяльність братств у напрямку захисту православ'я дослідник все ж змалював далекий від такої однозначності образ, де братства часто зосереджувались на справах громадського чи господарського характеру і не заглиблювались у релігійну боротьбу. Однак такі факти історик тлумачив як прояв лише особистих дій окремих членів братств або як результат упередженого опису подій противниками братств [Харлампович, 1898: 381].

У дослідженнях історії української православної церкви та діяльності братств М. Грушевський зазначав, що початковою метою існування цих організацій був догляд над матеріальною стороною функціонування храмів та реалізація різноманітних благодійних завдань. Натомість активність братств у громадсько-політичній та етноконфесійній сфері була уже наслідком погіршення становища православ'я та руських громад у містах Речі Посполитої в останній чверті XVI ст. Саме ж зацікавлення церковними та культурними справами почало розвиватися, як вказував вчений, «під враженням католицького відродження, спорів католиків з протестантами, проектів унії й гірких прикладів упадку православної церкви, якими кололи очі православних їх противники, голосячи повну нездатність православ'я чи української культури до якогось поступу» [Грушевський, 1905: 509]. Отже, братства, а зокрема Львівське Успенське, піднялися до рівня репрезентантів української православної спільноти та опори національного культурно-релігійного руху. Також братства вступили на шлях рішучої протидії різноманітним впливам польської католицької культури та нововведенням (наприклад, впровадженню Григоріанського календаря). Створення братських шкіл та друкарень історик бачив спробою братств відповідати викликам часу та забезпечити себе відповідною базою у інтелектуальному протистоянні із католицизмом [Грушевський, 1905: 511].

Вчений звертав увагу, що Львівське братство, задля посилення своїх структур у громадській та національно-релігійній роботі, потребувало реформ, які допоміг їм впровадити патріарх Йоаким. Однак значне посилення братств, отримане завдяки здобуттю ставропігії, породило конфлікт міщанських організацій із вищим церковним кліром. Історик зазначав, що завзятість братств у їх змаганні із духовними ієрархами за впливи у церкві часто була недалекоглядною і приводила до негативних наслідків. Так, зокрема, він оцінював боротьбу Львівського Ставропігійного братства проти єпископа Гедеона Балабана та його племінника Ісаї,

.....
адже це «загрожувало явною небезпекою православної церкві та єпархії», а братчики «при всій ревності за благочестя, дали ще раз доказ своєї короткозорості й браку такту» [Грушевський, 1905: 587].

Ф. Срібний у своїх дослідженнях церковних братств робив акценти на їх значній заангажованості у процеси суспільно-політичної боротьби у Речі Посполитій, а зокрема, на їх стараннях щодо захисту економічних, культурних та громадських прав українського населення міст. Вчений вважав, що вирішення саме цього комплексу проблем все ж було першочерговим серед усього спектру інтересів братств. Натомість боротьба довкола суто релігійних питань, а особливо участь у богословських суперечках між католиками та православними, не розглядалась братствами як їх головне завдання. Довкола питання активності церковних братств у релігійній боротьбі Ф. Срібний вступив у полеміку з цілим рядом вчених, а зокрема із російськими істориками та галицькими дослідниками-москвофілами. У своїй рецензії на працю А. Криловського «Львівське Ставропігійне братство» молодий український вчений стверджував, що «не в тім [боротьбі проти католицизму та церковної унії. – В. М.] лежить їх передове значіння в нашій історії». Так, звертаючись до історії Львівського братства, історик зазначав: «Головна роль, яку львівське братство відіграло у нашій історії, була та, що в часах тяжкого гноблення, недопущення православних у Львові до урядів, торгівлі, цехів, давало воно якусь точку опори Львівській Русі. Попередньо з тим в'яжеться й акція в обороні православ'я, але все-таки сходиться вона на другий план» [Срібний, 1907: 190].

Дискутуючи з істориками, що відстоювали тезу про головну спрямованість діяльності церковних братств на боротьбу проти унії та католицизму, Ф. Срібний відзначав про існування цілих періодів в історії братств, коли їх члени не змагались ні з уніатами, ні з католиками, а добивалися передусім «горожанських прав для львівських русинів» [Срібний, 1907: 190]. Підхід братчиків до церковних справ мав, на думку дослідника, реформаційний характер. Говорячи про роль східних патріархів у виробленні стратегії діяльності братств, вчений стверджував, що вони не внесли нічого нового у їх діяльність, а лише визнали «реформаційні змагання самих братчиків» [Срібний, 1907: 176]. Звертаючись до проблеми діяльності братств на ниві збереження релігійних та національних традицій українського міщанства науковець поглянув на неї під іншим ракурсом. Ф. Срібний звернув увагу на процес консолідації руських громад довкола церковних братств, що відбувався завдяки їх активному змаганням за покращення майнового та публічного становища українців у містах. Саме таке піднесення ролі братств у господарсько-майновій та соціально-громадській сфері життя українських міщанських громад стало опорою у вирішенні уже релігійних та національних проблем їх існування на межі XVI – XVII ст. Втім, як зазначав історик, у другій половині XVII ст. роль братств у боротьбі за економічні та суспільні потреби широкого загалу українського міщанства змінюється. Це було пов'язане із встановленням контролю над діяльністю братств із боку заможного купецтва та патриціату. Вони, на думку дослідника, поступово усували вирішення проблем існування ремісників та зубожілих братчиків на дальший план [Срібний, 1907: 76].

Підкреслював роль церковних братств у згуртуванні українського населення також І. Крип'якевич. Він зазначав, що у середовищі братств активно пропагувалася ідея солідарності руського православного населення та його спільної праці на благо церкви та народу. Історик зазначав про важливу роль у діяльності Львівського Успенського братства православної шляхти та братчиків-міщан, що походили з громад з-поза меж міста [Крип'якевич, 1994: 75–77]. Саме зростання солідарності серед членів братств сприяло укріпленню відчуття національної самобутності, що сприяло зміцненню українських громад у їх протидії іноетнічній експансії та утискам.

Оцінював значимість церковних братств для збереження релігійної та національної самобутності українського народу також І. Франко. Вчений наголошував, що братства мали винятково важливе значення у часи занепаду православ'я та національного руху. Саме вони були «опорою православних у їх боротьбі з унією». Однак із поглибленням унійних процесів братства поступово зосереджуються «лише на одній меті – дбати про «благолепіє» обряду, про церковні знадоби, світло, про порядок у церкві і при всяких обходах» [Франко, 1898: 1]. Відтак братства поступово занепадали.

Високо оцінював значимість церковних братств в українському суспільстві К. Зноско [Зноско, 1933]. Розглядаючи їх як церковні організації, він зазначав, що братства набули великого значення у громадсько-політичних відносинах польсько-литовської держави і виступали перед королями як представники усього українського народу. Втім, особлива їх заслуга, як вважав дослідник, полягала у їх рішучій протидії акціям на користь впровадження церковної унії. Історик акцентував на значимості літературних творів, авторами яких були члени церковних братств, у полеміці довкола істин православної віри та унійного процесу. Таку ж важливу роль відігравали й братські друкарні, що поширювали літературу зазначеної тематики і

цим сприяли просвіті широких мас православного населення та забезпечували їх стійкість у вірі [Зноско, 1933: 150].

Редактор «Временника львовского ставропигиона» А. Копистенський на сторінках часопису стверджував про «народний, демократичний» характер братських об'єднань і знищення станових перегородок всередині братства» [Копыстенский, 1937: 7]. Історик наголошував на наріжному значенню у історії церковних братств їх активної боротьби за зміцнення віри, пробудження «руської народності» та лояльного відношення братств, а зокрема Львівського Успенського братства, до влади Речі Посполитої. Саме ці чинники були, на думку дослідника, наріжними у визначній ролі братств у їх заходах по збереженню православної віри та національної ідентичності руського населення на теренах Київської митрополії.

До історії участі церковних братств у суспільно-політичних та етноконфесійних процесах зверталася у ряді своїх робіт Н. Полонська-Василенко. Історик зазначала, що «братства рішуче виступили проти патронату, проти польсько-католицької пропаганди, проти національних і релігійних обмежень українців» [Полонська-Василенко, 1972: 383]. Церковні братства стали на вістрі боротьби як за збереження церковної та національної традиції, так і за духовне очищення кліру та вірян. Дослідниця вважала, що у цьому їх повністю підтримали патріархи православної церкви Антіохії та Константинополя, надавши їм надзвичайно широкі права на впровадження реформ, контролю над моральним станом духовенства та навіть відлучати порушників церковної дисципліни від церкви. Така, за словами науковця, «революційна» діяльність братств породила їх конфлікт із ієрархами української православної церкви, що заглибились у мирське життя й не особливо дбали за духовний стан церкви та мирян. Унаслідок цього єпископат, щоб позбутися об'єднаного контролю із боку патріархів та братств, вирішив перейти у підпорядкування Риму [Полонська-Василенко, 1947].

У перше двадцятиліття після війни історична наука на теренах УРСР спеціально не зверталася до проблем історії братств та оцінки їх діяльності. В окремих публікаціях радянських дослідників, де в контексті висвітлення різноманітної історичної чи культурної проблематики згадувався братський рух, відзначалась саме участь цих організацій у «боротьбі з унією та католицизмом» [Історія Львова, 1956: 29-31]. Загалом же тематика історії церкви та різних сторін етноконфесійного життя українського народу оминалася увагою та слугувала здебільшого об'єктом атеїстичної критики.

Вагоме місце у сучасній українській історіографії посідають студії над історією церкви, що здійснюються дослідниками із середовища Української греко-католицької церкви, що працюють або в їх установах, або є представниками духовенства. Помітну частку праць над історією церкви та релігійного життя українського народу становлять праці, написані під впливом ідейних конструкцій УГКЦ. Однією із таких ґрунтовних праць виступають дослідження о. А. Великого «З літопису християнської України», що були написані на еміграції та виходили у світ у 1960-х – 1970-х рр. у Ватикані. У своїй праці дослідник стверджував, що через поступовий перехід давніших опікунів церкви із лав руського боярства «в інший національний, а згодом і церковний табір» вона попала під вплив польсько-литовського патронального права. У відповідь на це опікою церков зайнялися братства, які взяли за «пильнування церковної карності й обичайності в церквах і парафіях». Однак, звертаючись до проблеми оборони братствами етноконфесійної ідентичності пастви та церков, вчений не згадував про загрозу православ'ю із сторони католицизму. Натомість він акцентував на тому, що братства змушені були «обороняти своїх членів перед впливом реформації протестантизму й перед агресією сект» [Великий, 1969: 210]. Саме в наступі протестантизму, а не католицизму, А. Великий бачив причину похвалення у діяльності братств і зростання їх «релігійного духу». І лише з початком «соціального гніту окупантів [поляків – В. М.], вони зайняли оборонну позицію» [Великий, 1969: 210]. Так, в оцінках дослідника, «братства виконують важливу роль для піднесення народу і церкви з упадку за чужої окупації» [Великий, 1969: 211]. Вчений вважав, що як захисники української церкви та національної традиції братства зайняли посередню ланку між українським боярством та козацтвом.

Однак подальшу діяльність братств А. Великий оцінював негативно. Він наголошував на втручанні у життя української церкви антиохійського патріарха Йоакима, що «сподівався з цього – за старою засадою: діли і пануй – для себе щедрих милостей на свої потреби під владою турків», та надав Львівському братству можливість контролювати церковних ієрархів [Великий, 1969: 212]. З цього часу розпочинається деструктивна, на думку А. Великого, діяльність братств, керованих «звичайною людською недосконалістю і пожадливістю», бажанням здобути неправомірну владу. Братства, нав'язуючи духовенству та мирянам свою волю та реформи, призводять до «заколоту і безладу» [Великий, 1969: 212]. Це, як вважав дослідник, і зродило серед церковних ієрархів ідею поєднання із Римом. Підсумовуючи історичну роль братств, А. Великий наголошував: «Пущені на самоплив і на людські прорахунки, братства спалахнули солом'яним вогнем, не принісши українській церковній громаді та Українській Церкві сподіваних

користей. Тож історія перейшла понад головами братчиків й інші сили перейняли здоровий процес в свої руки» [Великий, 1969: 213].

Я. Ісаєвич у своїх дослідженнях історії церковних братств наголошував на їх участі у різних сферах суспільного-політичного та етноконфесійного життя в Україні. Під тиском радянської тоталітарної системи вчений змушений був підкреслювати роль братств у «класовій боротьбі» та «прагненні покінчити із засиллям духівництва в суспільно-політичному та культурному житті» [Ісаєвич, 1966: 70]. Багато уваги історик приділив місіям членів братств щодо захисту прав українських громад перед різноманітними органами влади Речі Посполитої. Зокрема, він описував поїздки представників братств на сейми та на королівський двір. Так, Я. Ісаєвич наголошував на активній участі братств у політичному житті Речі Посполитої із спрямованістю їх дій на захист православних українців від переслідувань. Історик припускав можливість тісних контактів між Львівським Успенським братством та Б. Хмельницьким під час національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. [Ісаєвич, 1966: 114]. Цікаво, що окрім різноманітних заходів Львівського братства щодо захисту громадсько-політичних та етноконфесійних інтересів українців, дослідник наводив чимало фактів і з таких сторінок діяльності різноманітних невеличких братств, як наприклад Красноставського, Сокальського чи Любачевського [Ісаєвич, 1966: 111]. Звертав увагу вчений на боротьбу братств проти поширення церковної унії. Втім, висновки, зроблені дослідником щодо «антикатолицького» та «антиклерикального» характеру діяльності братств, були подиктовані ідеологічним тиском радянської системи.

Чималий внесок у вивчення діяльності братств у громадсько-політичній сфері та у етноконфесійному житті української громади Львова зробив М. Капраль. Особливо слід зазначити те, що дослідником уведено до наукового обігу велику кількість невідомих до того історичних джерел з цієї проблеми [Капраль, 1998: 7–25]. Аналізуючи діяльність Львівського Успенського братства, вчений наголошує, що руська громада Львова використовувала організаційну структуру Успенського братства для представлення перед різними органами влади економічних, правових та культурних інтересів усього українського населення міста. На його думку, саме реорганізація у 1586 р. міського Успенського братства призвела до позитивних змін у правовому та економічному житті української громади не лише Львова, а й усіх українських земель [Капраль, 2002: 151]. Наголошуючи на визначальній ролі Львівського братства в консолідації українського населення та поширенні ідей і впливів українського національно-культурного руху другої половини XVI – першої половини XVII ст., дослідник зазначає, що на передмісті та близьких до міста селях, де впливи братства були значно меншими, асиміляційні процеси більш відчутніші. М. Капраль зазначав, що після прийняття Ставропільським братством унії у 1708 р. українці Львова так і не змогли повністю зрівнятися у політичних та економічних правах з домінуючим польським елементом [Капраль, 2003: 317].

До аналізу ролі Львівського Успенського братства в обороні української етнокультурної самобутності вдався у своїй розвідці М. Гришук [Гришук, 2010: 298–304]. На думку дослідника, значимість братств у змаганнях за дотримання прав та відстоювання інтересів національно-релігійних українських міських громад поступово посилювалась. Вчений дійшов висновку, що саме участь їх у боротьбі за громадсько-політичні, етнокультурні та станові інтереси українського міщанства сприяли перетворенню братств на новий тип суспільних інституцій.

Висновки. Розглянутий науковий доробок українських та іноземних науковців засвідчує неабиякий інтерес дослідників XIX – початку XXI ст. до проблем участі православних церковних братств, що існували на теренах України, у етноконфесійних процесах та громадсько-політичному житті XVI–XVII ст. Значний вплив на інтерпретації вченими участі братств у різноманітних процесах внутрішньополітичного, національного та релігійного життя Речі Посполитої здійснювали ідейні переконання окремих вчених. Такими, наприклад, були ідеї москвофільства, через призму яких досліджувало історію багато галицьких науковців. Особливо відчутними є впливи політичної кон'юнктури, що нав'язували дослідникам певні історіографічні шаблони. Зокрема, такі підходи слід відзначити у працях істориків, що працювали під тиском радянської тоталітарної системи.

Подяка. Висловлюю щире вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для проведення досліджень й публікації статті.

Джерела та література:

Біла, С. (2005). Церковні братства Галичини в дослідженнях Івана Франка // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. IX. Дрогобич: Коло, 2005. С. 39–47.

- Гришук, М.** (2010). Роль Львівського Успенського братства у збереженні української культурно-національної самобутності // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів: Львівський музей історії релігії; вид-во «Логос», 2010. Книга I. С. 298–304.
- Грушевський, М. С.** (1907). *Історія України-Руси*. Київ-Львів, 1907. Т. VI. 670 с.
- Зноско, К.** (1933). *Исторический очерк церковной унии, ее происхождения и характер*. Варшава, 1933. С. 150.
- Зубрицький, Д.** (2006). *Хроніка міста Львова*. Львів: Центр Європи, 2006. 602 с.
- Зубрицький, Д.** (1926). *Летопись Львовского Ставропигийского братства*. Львов, 1926. С. 27.
- Ісаєвич, Я.** (1966). *Братства та їх роль в розвитку українського культурного життя XVI–XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 1966. 252 с.
- Історія...** (1956). *Історія Львова: Короткий нарис*. Львів, 1956. С. 29–31.
- Капраль, М.** (2009). Знахідки і втрати джерелознавчого дослідження про Львівське братство. Рецензія на: Шустова Ю.Э. Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788). Источниковедческое исследование. Москва, 2009. 648 с. // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. XIII. Дрогобич: Коло, 2009. С. 365–371.
- Капраль, М.** (1992). Історіографія Львівського успенського братства // *Україна в минулому*. Київ-Львів, 1992. Вип.1. С.54–71.
- Капраль, М.** (2003). *Національні громади Львова XVI–XVII ст. (соціально-правові взаємини)*. Львів, 2003. С.317.
- Капраль, М.** (1998). Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) // *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. документів*. Львів, 1998. С.7–25.
- Капраль, М.** (2002). Українська громада на вулиці Руській Львова в 1550–1585 роках // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Вип.37. Част.1. Львів, 2002. С.145–160.
- Копыстенський, А.** (1937). Патриаршая грамота то первого ст.ст. января 1586 г. и ее значения в истории львовского ставропигиона и Галицкой Руси // *Времинник. Научно-литературные записки львовского ставропигиона за 1936 и 1937 гг.* Львов, 1937. Ч. 2. С. 7.
- Крыловский, А.** (1904). *Львовское ставропигиальное братство*. Киев: Типография Императорского университета Св.Владимира, 1904. 578 с.
- Крип'якевич, І.** (1994). *Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали*. Львів, 1994. 394 с.
- Кулиш, П.А.** (1874). *История воссоединения Руси*. Санкт-Петербург : Изд. т-ва «Обществ. Польза», 1874. Т. I. С. 241.
- Лабенский, Ф.** (1907). К истории Львовской епархии в вторую половину XVII в. // *Вестник Народного дома*. Львов, 1907. Февраль. № 2. С.25–28.
- Лабенский, Ф.** (1911). *Русские церкви и братства на предградиях Львовских. Материалы по истории Львова*. Львов: Ставропигийский институт, 1911. 38 с.
- Левицький, О.** (1900). Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-Литовській державі в кінці XVI ст. та унія // *Розвідки про церковні відносини на Україні-Русі XVI–XVIII ст.* Львів, 1900. С.3–162.
- Левицький, О.** (1896). О Брестской церковной унии 1596 г. // *Чтения в историческом обществе Нестора Летописца*. 1896. Кн.11. С.36–39;
- Левицький, О.** (1884). Основные черты внутреннего строя западно-русской церкви в 16–17 вв. // *Киевская старина*. 1884, август. С.627–654;
- Левицький, О.** (1897). Причина, вызвавшая Брестскую унию // *Киевские епархиальные ведомости*. 1897. № 8. С.408-411
- Лукашова, С.С.** (2006). *Миряне и церковь: религиозные братства киевской митрополии в конце XVI века*. Москва; Институт славяноведения РАН, 2006. 320 с.
- Полонська-Василенко, Н.** (1972). *Історія України*. Мюнхен: Українське видавництво, 1972. Т.1. 592 с.
- Полянська-Василенко, Н.** (1947). Братства на Україні // *Минуле і сучасне*. Мюнхен, 1947. 114 с.
- Срібний, Ф.** (1904). Рец. на кн.: Крыловський А. Львовское Ставропигиальное братство. К., 1904 // *ЗНТШ*. 1907. Т. 75. Кн. 1. С. 171-195.
- Франко, І.** (1898). До історії церковних братств на Галицькій Русі // *ЗНТШ*. Т.XXI. 1898. С.1–5.
- Щурат, В.** (1906). Два письма еп. Іннок. Винницького. Причинок до історії западно-руської Церкви XVII в. // *Шематисм всего клира греко-католического епархий соединенных Перемисской, Самборской и Сяноцкой на рок вод рож. Хр. 1907*. Жовква: Вид-во оо. Василіян, 1906. С. XXXVI–XLVIII.
- Kapral, M.** (2008). *Urządnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. 420 s.

Василий Менько

Дрогобычский государственный педагогический университет им. И. Франко
старший преподаватель (Украина)

Церковные братства в общественно-политической и этноконфессиональной жизни XVI–XVII вв. в свете украинской историографии

Аннотация. Целью статьи является изучение особенностей освещения в трудах украинских исследователей XIX – начала XXI века участия православных церковных братств, существовавших на территории Украины, в этноконфессиональной и общественно-политической жизни Речи Посполитой, их деятельности в пользу сохранения национальной и религиозной идентичности. **Методологию исследования** составили общенаучные принципы историзма, всесторонности, системности и др. В работе использовались различные общенаучные методы, в частности, анализа и синтеза, дедукции и индукции, сравнения, систематизации. Применялись специально-исторические методы, как историко-сравнительный, историко-типологический, историко-хронологический и др. **Научная новизна** исследования заключается в том, что в данной статье впервые в современной отечественной науке осуществлен специальный обзор отечественной историографии о истории участия церковных братств в процессах этноконфессионального и общественно-политической жизни на украинских землях в XVI–XVII вв. **Выводы:** Рассмотренные научные работы украинских и зарубежных ученых свидетельствуют о большом интересе исследователей XIX – начала XXI века к проблемам участия православных церковных братств, существовавших на территории Украины, в этноконфессиональных процессах и общественно-политической жизни XVI–XVII вв. Значительное влияние на интерпретации учеными участия братств в различных процессах внутривосточной, национальной и религиозной жизни Речи Посполитой осуществляли идейные убеждения отдельных ученых. Такими, например, были идеи москвофильства, через призму которых исследовали историю много галицких ученых. Особенно ощутимы влияния политической конъюнктуры, которая навязывала исследователям определенные историографические шаблоны. В частности, такие подходы следует отметить в трудах историков, работавших под давлением советской тоталитарной системы.

Ключевые слова: историография, этноконфессиональная жизнь, общественно-политические процессы, церковные братства, православие, церковная уния, католичество, Речь Посполитая.

Vasyl I. Menko

Drohobych State Pedagogical University
Senior Lecturer (Ukraine)

Church Fraternities in Socio-Political and Ethno-Confessional Life of the XVI-XVII cc. in the Light of Ukrainian Historiography

Abstract. The purpose of this article is to investigate features of lightning in the works of Ukrainian researchers of the XIX- at the beginning XXI cc. of participation of Orthodox church fraternities, which existed on the territory of Ukraine, in ethno-confessional and socio-political life of the Commonwealth, their activities for the benefit of preservation of national and religious identity. **Research methodology:** the work is based on general scientific principles of historicism, comprehensiveness, systematic and etc. Various general scientific methods in particular analysis and synthesis, deduction and induction, comparison, systemization were used in the work. Special-historical methods such as historical-comparative, historical-typological, historical-chronological and others were applied. **Scientific novelty of the research** is that the special review of domestic historiography of participation of church fraternities in processes of ethno-confessional and socio-political life on Ukrainian lands during XVI-XVII cc. were carried on in the modern domestic science for the first time. **Conclusions:** The considered scientific achievement of Ukrainian researchers testifies great interest of researches of the XIX- at the beginning XXI cc. to the problems of participation of Orthodox church fraternities, which existed on the territory of Ukraine, in ethno-confessional and socio-political life of the XVI-XVII cc. Significant influence on the interpretation of scientists in various processes of domestic policy, national and religious life of the Commonwealth carried out the ideological beliefs of individual scholars. For example, such were ideas of muscovitism, through the prism of which a lot of Galician researchers investigated history. Especially noticeable are the influences of political conditions that have imposed on researches certain historiographical patterns. In

particular such approaches should be noted in the works of historians who worked under the pressure of the Soviet totalitarian system.

Key words: historiography, ethno-confessional life, socio-political processes, church fraternities, Orthodoxy, the church union, Catholicism, the Commonwealth.

References:

- Bila, S.** (2005). Tserkovni bratstva Halychyny v doslidzhenniakh Ivana Franka [Church fraternities of Galicia in the research of Ivan Franko] // *Drohobycky Krajeznavcyy Zbirbk - Drohobych local lore collection*. Vol. IX. Drohobych: Kolo, S. 39-47. [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1898). Do istoriyi tserkovnykh bratstv na Halytskii Rusy [To the history of church fraternities in Galician Russia] // *ZNTSh*. T. XXI. S.1. [in Ukrainian]
- Hrushevs'kyi, M.S.** (1907). *Istoriya Ukrayiny-Rusy* [History of Ukraine-Russia]. Kyiv-Lviv. T. VI. 670 s. [in Ukrainian]
- Hryshchuk, M.** (2010). Rol Lvivskoho Uspenskoho bratstva u zberezheni ukrainskoi kulturno-natsionalnoi samobutnosti [The role of the Lviv Assumption Brotherhood in preserving the Ukrainian cultural and national identity] // *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk / uporiad.* O.Kyrychuk, M.Omelchuk, I.Orlevych. – L.: Lvivskiy muzei istorii religii; vyd-vo «Lohos», Vol. I. S. 298-304. [in Ukrainian]
- Istoriia...** (1956). *Istoriia Lvova: Korotkyi narys*. [History of Lviv: A short essay] Lviv. S. 29-31. [in Ukrainian]
- Kapral, M.** (2002). Ukrainiska hromada na vulytsi Ruskii Lvova v 1550-1585 rokakh [Ukrainian community on Ruska Street in Lviv in 1550-1585] // *Visnyk Lvivskoho universytetu - Bulletin of Lviv University. Seriya istorychna*. Vol..37. Lviv. S.145-160. [in Ukrainian]
- Kapral, M.** (1992). Istoriohrafii Lvivskoho uspenskoho bratstva [Historiography of the Lviv Assumption Brotherhood] // *Ukraina v mynulomu*. Kyiv-Lviv. Vol..1. S.54-71. [in Ukrainian]
- Kapral, M.** (1998). Chy isnuvalo Lvivske Uspenske bratstvo pered 1586 rokom? [Did the Lviv Assumption Brotherhood exist before 1586?] // *Ukrainske bratstvo i yoho rol v ukrainskomu natsionalnomu vidrodzhenni*. Dopovidi ta povidomlennia naukovo konferentsii, 4-5 kvitnia 1996 roku. Lviv. S.8-12. [in Ukrainian]
- Kapral, M.** (1998). Pryvilei mista Lvova XIV-XVIII st. (Istoryko-dzhereloznavchyi ohliad) [Privileges of the city of Lviv XIV-XVIII centuries. (Historical and source review)] // *Pryvilei mista Lvova XIV-XVIII st.: Zb. dokumentiv*. Lviv. S.7-25. [in Ukrainian]
- Kapral, M.** (2003). *Natsionalni hromady Lvova XVI – XVII st. (sotsialno-pravovi vzaiemyny)*. [National communities of Lviv XVI - XVII centuries. (socio-legal relations)] Lviv. S.317. [in Ukrainian]
- Kapral, M.** (2008). *Urzednicy miasta Lwowa w XIII – XVIII wieky*. [Lviv city officials in the 13th - 18th centuries] Toruń. S. 267. [in Poland].
- Kapral, M.** (2009). Znakhidky i vtraty dzhereloznavchoho doslidzhennia pro Lvivske bratstvo. Retsenziia na: Shustova Yu. Dokumenty Lvovskoho Uspenskoho Stavropyhyiskoho bratstva (1586-1788). Ystochnykovedcheskoe yssledovanye. Moskva. 648 s., yl. (Rosyia y Khrystyanskyi Vostok. Byblyoteka; Vyp. 8). [Finds and losses of source research on the Lviv Brotherhood. Review by: Shustova Yu.E. Documents of the Lviv Assumption Stavropegeic Brotherhood (1586-1788). Source study. Moscow. 648 p., Ill. (Russia and the Christian East. Library; Issue 8)] // *Drohobycky Krajeznavcyy Zbirnyk - Drohobych local lore collection*. Vol.. XIII. Drohobych: Kolo. S. 365-371. [in Ukrainian].
- Kharlampovych, K.V.** (1898). *Zapadnorusskiye pravoslavnye shkoly XVI y nachala XVII v., otnosheniye ikh k ynoslavnyam, relyhioznoye obuchenye v nykh y zasluhy ikh v dele zashchyty pravoslavnoi very y tserkvy* [Western Russian Orthodox schools of the 16th and early 17th centuries, their attitude towards the heterodox, religious instruction in them and their merits in protecting the Orthodox faith and the Church] Kazan. S. 381. [in Russian].
- Kopystenskyi, A.** (1937). Patriarshaia hramota to pervoho st.st. yanvaria 1586 h. y ee znacheniya v ystoriy Lvovskoho stavropyhyona y Halytskoi Rusy [Patriarchal diploma of the first Art. January 1586 and its significance in the history of the Lviv stavropegeion and Galician Rus] // *Vremynnyk. Nauchno-literaturnye zapysky Lvovskoho stavropyhyona za 1936 y 1937 hh*. Lvov. Ch. 2. S. 7. [in Russian].
- Krylovskiy, A.** (1904). Lvovskoe stavropyhyalnoe bratstvo. [Lviv stavropegeic brotherhood] Kyev: Typohrafiya Imperatorskoho unyversyteta Sv.Vladymyra. 578 s. [in Russian].
- Krypiakievych, I.** (1994). *Lvivska Rus v pershii polovyni XVI st.: Doslidzhennia i materialy*. [Lviv Rus in the first half of the XVI century: Research and materials.] S. 74-75. [in Ukrainian].
- Kulysh, P.A.** (1874). *Istoriya vossoedyneniya Rusy*. [The history of the reunification of Russia] SPb. T. I. S. 241. [in Russian].
- Labenskyi, F.** (1907). K ystoriy Lvovskoi eparkhyi v vtoruiu polovynu XVII v. [On the history of the Lviv diocese in the second half of the 17th century] // *Vestnyk Narodnoho doma - Bulletin of the People's House*. Lvov. Fevral. № 2. S.25-28. [in Russian].

-
- Labenskiy, F.** (1911). *Russkiye tserkvy y bratstva na predhradyakh Lvovskyykh. Materyaly po ystoriy hor. Lvova.* [Russian churches and fraternities on the outskirts of Lviv. Materials on the history of the s.Lviv.] Lvov: Stavropyhyiskiy ynstitut. 38 s. [in Russian].
- Levytskyi, O.** (1884). *Osnovnye cherty vnutrenneho stroia zapadno-russkoi tserkvy v 16-17 vv.* [The main features of the internal structure of the Western Russian church in the 16-17 centuries.] // *Kyevskaia staryna - Kiev antiquity.* avhust. S.627-654. [in Russian].
- Levytskyi, O.** (1896). *O Brestskoi tserkovnoi unyy 1596 h.* [About the Brest Church Union of 1596] // *Chtenyia v ystorycheskom obshchestve Nestora Letopystsa.* Kn.11. S.36-39. [in Russian].
- Levytskyi, O.** (1897). *Prychyna, vyzvavshaia Brestskuiu unyiu* [The reason that caused the Brest Union] // *Kyevskye eparkhialnye vedomosti - Kiev Diocesan Gazette.* № 8. S.408-411. [in Ukrainian].
- Levytskyi, O.** (1900). *Vnutrishnii stan zakhidno-russkoi tserkvy v Polsko-Lytovskii derzhavi v kintsi XVI st. ta uniiia* [The internal state of the Western n church in the Polish-Lithuanian state in the late XVI century. and union] // *Rozvidky pro tserkovni vidnosyny na Ukraini-Rusi XVI-XVIII st.* Lviv. S.3-162. [in Ukrainian].
- Lukashova, S.S.** (2006). *Myriane y tserkov: relyhyoznye bratstva kyevskoi mytropolyy v kontse XVI veka.* [Laymen and Churches: Religious Brotherhoods of the Kiev Metropolis at the End of the 16th Century.] Moskva; Instytut slavianovedenyia RAN. [in Russian].
- Polianska-Vasylenko, N.D.** (1947). *Bratstva na Ukraini* [Brotherhoods in Ukraine] // *Mynule i suchasne.* Miunkhen. [in Ukrainian].
- Polons'ka-Vasylenko, N.** (1972). *Istoriya Ukrayiny.* [History of Ukraine] Myunkhen: Ukrayins'ke vydavnytstvo. T.1. 592 s. [in Ukrainian].
- Shchurat, V.** (1907). *Dva pysma ep. Innok. Vynnytskoho. Prychynok do istoryi zapadno-ruskoj Tserkvy XVII v.* [Two letters to Bishop Innock. Vinnitsky. Causes before the history of the West Russian Church of the 17th century.] // *Shematysm vseho klyra hreko-katolycheskoho eparkhyi soedynennykh Peremyskoy, Samborskoy y Sianotskoy na rok vod rozh.* Khr. Zhovkva: Vyd-vo oo. Vasyliian, 1906. S.XXXVI-XLVIII. [in Ukrainian].
- Sribnyi, F.** (1907). *Rets. na kn.: Krylovskiy A. Lvovskoe Stavropyhyalnoe bratstvo.* [Rec. on the book: Krylovsky A. Lviv Stavropigial Brotherhood] Kyiv, 1904 // *ZNTSh.* T. 75. Kn. 1. S. 176. [in Ukrainian].
- Znosko, K.** (1933). *Ystorycheskyi ocherk tserkovnoi unyy, ee proyskhozhdenyia y kharakter.* [Historical sketch of the church union, its origin and character.] Varshava. S. 150. [in Russian].
- Zubrytskyi, D.** (2006). *Khronika mista Lvova.* [Chronicle of the city of Lviv] Lviv: Tsentr Yevropy. 602 s. [in Ukrainian].
- Zubrytskyi, D.** (1926). *Letopys Lvovskoho Stavropyhyiskoho bratstva.* [Chronicle of the Lviv Stavropigian Brotherhood] Lvov. S. 27. [in Russian].

Статтю надіслано до редколегії 11.01.2021 р.
Статтю рекомендовано до друку 18.02.2021 р.